

BADIIY ASARDA MATEMATIK TERMINLARNING LINGVOPOETIK VAZIFALARI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i04.023>

Akbarova Xolisxon Mahmudovna
xolisxonakbarova799@gmail.com
Qo‘qon davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada badiiy asarlarda qo‘llaniladigan matematik terminlarning lingvopoetik xususiyatlari va ularning badiiy-estetik vazifalari tahlil qilinadi. Matematik tushunchalar ilmiy nutq doirasidan chiqib, badiiy matnda obrazlilik, ramziylik va emotsional ta’sirni kuchaytiruvchi vosita sifatida namoyon bo‘lishi yoritiladi. Misollar asosida matematik terminlarning semantik kengayishi, metaforik va stilistik imkoniyatlari ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: matematik termin, lingvopoetika, badiiy matn, metafora, semantika, obrazlilik, stilistika

LINGUPOETIC FUNCTIONS OF MATHEMATICAL TERMS IN A WORK OF ART

Akbarova Kholisxon Mahmudovna
xolisxonakbarova799@gmail.com
Kokand State University

Abstract: This article analyzes the linguopoetic features of mathematical terms used in literary works and their artistic and aesthetic functions. It highlights how mathematical concepts, moving beyond the scope of scientific discourse, function in literary texts as a means of enhancing imagery, symbolism, and emotional impact. Based on examples, the semantic expansion, as well as the metaphorical and stylistic potential of mathematical terms, are revealed.

Keywords: mathematical term, linguopoetics, literary text, metaphor, semantics, imagery, stylistics

Kirish. Til inson tafakkurining mahsuli bo‘lib, u turli sohalarga xos tushunchalarni ifodalashda xizmat qiladi. Ilmiy terminlar, xususan matematik terminlar, odatda aniq, qisqa va bir ma’noli bo‘lishi bilan ajralib turadi. Biroq badiiy adabiyotda bu terminlar o‘zining asl ma’nosidan tashqariga chiqib, yangi semantik va estetik yuklamalarni hosil qiladi.

Zamonaviy lingvistika, ayniqsa lingvopoetika yoʻnalishi, badiiy matndagi til birliklarining estetik vazifalarini oʻrganishga katta eʼtibor qaratmoqda. Shu nuqtai nazardan matematik terminlarning badiiy asarda qoʻllanishi alohida ilmiy qiziqish uygʻotadi.

Matematik terminlar - bu aniq fan sohasiga oid tushunchalarni ifodalovchi maxsus leksik birliklardir. Ularning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- 1) aniqlik va bir maʼnolilik;
- 2) tizimlilik;
- 3) qisqalik;
- 4) emotsional neytrallik.

Masalan: kasr, surat, maxraj, ildiz, tenglama, funksiya, limit, integral kabi terminlar ilmiy nutqda faqat oʻzining toʻgʻridan-toʻgʻri maʼnosida ishlatiladi. Ammo badiiy matnda bu terminlar koʻpincha oʻzining asosiy maʼnosidan uzoqlashib, koʻchma maʼno kasb etadi.

Lingvopoetika - til birliklarining badiiy matndagi estetik funksiyasini oʻrganuvchi yoʻnalishdir. Bu soha quyidagilarni oʻrganadi:

- 1) soʻzlarning obraz hosil qilish xususiyati;
- 2) stilistik vositalar;
- 3) metafora, metonimiya, simvol;
- 4) muallif individual uslubi.

Matematik terminlar lingvopoetik jihatdan oʻrganilganda, ularning badiiy matnda qanday yangi maʼno va vazifalarni bajarishi aniqlanadi. Badiiy asarda matematik terminlar koʻpincha oʻzining asl maʼnosidan chiqib, kengaytirilgan yoki koʻchma maʼnoda ishlatiladi.

1. Metaforik qoʻllanish

Matematik terminlar metafora sifatida ishlatilganda, ular obrazlilikni kuchaytiradi.

Misol: "Hayot - bu yechilmagan tenglama." "Uning qalbi murakkab funksiya kabi edi."

Bu yerda:

tenglama - muammo, murakkab vaziyat;

funksiya - insonning ichki dunyosi.

2. Ramziy (simvolik) maʼno

Baʼzi matematik tushunchalar ramziy maʼno kasb etadi:

nol - boʻshliq, yoʻqlik;

cheksizlik - abadiyat;

minus - yoʻqotish, salbiylik.

Misol: "Uning hayoti nolga teng boʻlib qolgandi."

"Sevgisi cheksizlikka intilardi."

3. Emotsional-ekspressiv vosita sifatida

Matematik terminlar badiiy matnda hissiy ta'sirni kuchaytirish uchun ham ishlatiladi:

“Dardlari ko‘payib, yig‘indisi cheksizga yetdi.”

“Baxti esa minuslarga tushib qoldi.”

Matematik terminlar badiiy asarda bir nechta stilistik vazifalarni bajaradi:

1. Obrazlilikni kuchaytirish

Terminlar orqali abstrakt tushunchalar konkretlashtiriladi.

2. Individual muallif uslubini yaratish

Ayrim yozuvchilar matematik terminlardan ko‘proq foydalanib, o‘ziga xos uslub yaratadi.

3. Intellektual fon yaratish

Matematik terminlar asarning ilmiy va falsafiy ruhini kuchaytiradi.

4. Ironiya va kinoya

Ba‘zan matematik terminlar kinoyaviy ma’noda ishlatiladi:

“U sevgi formulalarini yaxshi bilardi, lekin sevisini bilmasdi.”

Badiiy matnlarda matematik terminlar quyidagi shakllarda uchraydi:

1. Tenglama obrazi

“Tenglama” ko‘pincha hayotiy muammolarni ifodalash uchun ishlatiladi.

2. Kasr tushunchasi

surat - ustunlik, ko‘rinadigan qism;

maxraj - asos, yashirin sabab.

Misol: “Uning baxti kasr edi: surati katta, maxraji esa noma’lum.”

3. Cheksizlik va limit

cheksizlik - orzu, muhabbat, vaqt;

limit - chegaralangan imkoniyat.

Misol: “Orzulari cheksiz, imkoniyatlari esa limitlangan edi.”

Quyidagi asosiy poetik funksiyalar aniqlanadi:

1. Nomlash funksiyasi - yangi obrazni nomlash.

2. Tasviriy funksiyasi - voqelikni obrazli ifodalash.

3. Baholash funksiyasi - muallif munosabatini bildirish.

4. Ekspressiv funksiyasi - hissiy ta'sirni kuchaytirish.

Zamonaviy adabiyotda ilmiy terminlarning, xususan matematik terminlarning qo‘llanilishi ortib bormoqda. Bu quyidagi omillar bilan bog‘liq:

ilm-fan rivoji

texnologik tafakkur kuchayishi

interdisiplinar yondashuv

Natijada badiiy matn yanada murakkab va ko‘p qatlamli bo‘lib bormoqda.

Xulosa. Badiiy asarda matematik terminlar oddiy ilmiy birlik sifatida emas, balki kuchli lingvopoetik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Ular:

- a) yangi obrazlar yaratadi;
- b) ma'noni chuqurlashtiradi;
- c) estetik ta'sirni kuchaytiradi;
- d) muallif uslubini boyitadi;

Shunday qilib, matematik terminlar badiiy tilning muhim komponentlaridan biri bo'lib, lingvopoetik tahlilda alohida o'rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Akbarova X.M. Asqad Muxtor ijodida sohaviy atamalar lingvopoetikasi: Filol.fan. bo'yicha falsafa dok-ri (PhD)... diss. - Qo'qon, 2024. - 83.
2. Akbarova X.M. Asqad Muxtor asarlarida turli soha kasbiy atama va terminlarining birga qo'llanishidagi lingvopoetik jihatlar / Qo'qon DPI. Ilmiy xabarlar. 2025 №3. B. 194.
3. Маҳмудов Н. Ўхшатишлар - образли тафаккур маҳсули // Ўзбек тили ва адабиёти, - № 3. - Тошкент, 2011. - Б. 235.
4. Хатамов Н., Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. - Тошкент: Ўқитувчи, 1979. - 361 б.
5. Йўлдошев М. Бадий матннинг лингвопоэтик тадқиқи: Филол. фан. д-ри... дисс. - Тошкент, 2008. - 313 б.